

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.12>

Юрков Е.О.

Суддя

Дніпропетровський окружний адміністративний суд

ДИСПОЗИТИВНІСТЬ СТОРІН У СПРАВІ ЯК СТАНДАРТ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Вступ. Переїняття Україною європейських цінностей сприяло змінам у системі функціонування державної влади та здійснення адміністративного судочинства. Імплементация міжнародних та європейських стандартів у вітчизняну правову систему однозначно слід визнати позитивним кроком на шляху до утвердження найвищих людських цінностей, що підтверджує соціальне призначення у контексті діяльності держави. Адміністративне судочинство в Україні набуло нових форм, нового теоретичного бекграунду, а також сучасного стану нормативного закріплення, поступово відійшовши від позиції першості влади та закріпивши принципи, які дозволяють приватним суб'єктам повноцінно та ефективно захищати свої права, свободи та інтереси.

Питання диспозитивності в науці адміністративного права (як матеріального, так і процесуального) займає особливе місце. Пояснюється це приналежністю адміністративного права до групи галузей публічного права, для яких характерним є застосування імперативного методу та наявність фактичної нерівності сторін у відповідних сформованих правовідносинах. Виходячи з того, що адміністративне судочинство як форма реалізації судової влади та здійснення правосуддя адміністративними судами, повинне відповідати певним критеріям та реалізовуватись в межах передбачених міжнародним та національним нормативно-правовим регулюванням стандартам, дослідження їх сутності та значення має вагому цінність в подальшому розвитку діяльності адміністративних судів, враховуючи євроінтеграційні процеси нашої держави.

Стаття 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) містить перелік засад (принципів) адміністративного судочинства, серед яких положенням пункту 4 даної частини передбачено умову здійснення правосуддя адміністративними судами при додержанні змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі [1], таким чином ввівши категорію приватного права в рамки публічних правовідносин. Проте, зважаючи на приватноправовий характер диспозитивності, дослідження її природи потребує нових поглядів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Диспозитивність в процесуальному праві залишається предметом досліджень наукових праць багатьох учених, серед яких переважно більшість становлять провідні науковці в галузях приватного права. Стандарти ж адміністративного судочинства досліджувались багатьма вченими-адміністративістами, що сформувало широку наукову базу. Варто відзначити результати наукової роботи таких учених, як О. Дзера, А. Колодій, Т. Коновал, Н. Кузнєцова, А. Луць, Р. Майданик, В. Пастернак, З. Ромовська, О. Саленко, Є. Харитонов, Н. Чубоха, Ю. Цвіркун, Я. Шевченко, та інші.

Не зважаючи на масив наукових доробок, проблематика диспозитивності в межах адміністративного судочинства не достатньо глибоко розглядалась науковцями, що підтверджує актуальність та необхідність даного дослідження.

Метою статті є формування нової наукової позиції стосовно диспозитивності в процесі здійснення правосуддя адміністративними

судами з урахуванням сучасних тенденцій розвитку адміністративного судочинства.

Наукова новизна публікації полягає у формуванні нового підходу до розуміння диспозитивності в межах адміністративного судочинства.

Методи дослідження. При написанні даної наукової статті було застосовано комплекс методів наукового пізнання, сукупне використання яких дозволило сформулювати релевантні висновки. Серед застосованих методів слід зазначити такі, як аналіз, синтез, метод індукції, порівняльно-правовий метод, історичний метод, формально-юридичний метод.

Виклад основного матеріалу. Як вже було зазначено, категорія диспозитивності переважає в правовому просторі приватно-правових відносин. Проте процесуальні норми чинного законодавства передбачають закріплення диспозитивності, як принципу, правила, стандарту. Звертаючись до стану нормативного врегулювання даного питання, слід зазначити, що принцип диспозитивності дійсно закріплений в усіх галузевих процесуальних кодексах, а саме: у Кримінальному процесуальному кодексі України, у новій редакції Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України. Таким чином, вважається, що принцип диспозитивності має міжгалузевий характер і є однією з основних засад судочинства в Україні [2, с. 13]. Разом з тим, положення статті 129 Конституції України, передбачають, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права, а основними засадами судочинства є: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування

технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення. Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства [3]. Таким чином, основний закон держави не містить закріплення диспозитивності, що може навести на думку про неузгодженість його положень з галузевими процесуальними нормами.

Зокрема, в Цивільному процесуальному кодексі України, положенням частини 3 статті 2 диспозитивність визнано однією з основних засад (принципів) цивільного судочинства [4]. Стаття 13 Цивільного процесуального кодексу містить детальний опис суті диспозитивності цивільного судочинства, яка полягає у наступному: 1. Суд розпочинає процес лише за ініціативи (звернення) особи в межах заявлених нею вимог і на підставі наданих нею та іншими учасниками справи доказів. 2. Суд не зобов'язаний збирати докази, а залишає це на волю сторін та інших учасників справи (за винятком випадків, коли суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом). 3. Учасник справи та інші особи (за винятком осіб, які не мають процесуальної дієздатності) мають абсолютне право розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд [4].

У Кримінально-процесуальному кодексі України частиною 1 статті 7 закріплено загальні засади кримінального провадження, серед яких також визначено диспозитивність, суть якої розкрито в межах положень статті 26: сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених цим Кодексом; слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні

вирішують лише ті питання, що винесені на їх розгляд сторонами та віднесені до їх повноважень цим Кодексом; кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення [5].

Що ж стосується адміністративного судочинства, то положення статті 9 КАСУ передбачають, що суд розглядає адміністративні справи не інакше як за позовною заявою, поданою відповідно до цього Кодексу, в межах позовних вимог. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень; кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Таким правом користуються й особи, в інтересах яких подано позовну заяву, за винятком тих, які не мають адміністративної процесуальної дієздатності [1].

Отже, диспозитивність в процесуальному праві узагальнено слід розуміти як:

- вибір особою можливості звернення до суду, тобто реалізації свого процесуального статусу;
- вибір особою можливості скористатися доказами, які вона вважає необхідними для подання у даній судовій справі;
- вибір особою можливої форми процесуальної поведінки та реалізації свого процесуального статусу.

Таким чином, слід погодитись з позицією Я. Романюка, який стверджує, що оскільки диспозитивність заснована на нормах права і постійно взаємодіє з ними як форма і зміст, саме вона служить основою диференціації норм права на диспозитивні й імперативні [6, с. 140].

О. Герасимчук, досліджуючи природу диспозитивності, пропонує поділяти її на матеріальну та процесуальну. Так матеріальна диспозитивність в себе включає ініціювання порушення справи, ініціювання закриття справи, можливість зміни матеріальних вимог у справі, можливість ініціювання апеляційного чи касаційного оскарження, а формальна диспозитивність як свобода вибору процесуальних засобів захисту і здійснення їх учасниками процесу, може бути реалізована шляхом зупинення провадження у справі, надання доказів, клопотань, заявленні відводів, виступу у дебатах тощо [7]. Л. Лобойко пропонує вертикальну позицію принципу диспозитивності, яка виглядає наступним чином: перший рівень – правове положення, згідно з яким заінтересовані суб'єкти процесу наділяються свободою в розпорядженні своїми правами; другий рівень – усі інші правові положення, що з нього випливають [8]. Наведені міркування дають можливість сформулювати уявлення про диспозитивність в двох контраверсійних галузях процесуального права: цивільного та кримінального, проте, відкритим залишається питання реалізації даного стандарту в межах здійснення правосуддя адміністративними судами, коли сторонами процесу виступають апріорі нерівні суб'єкти, один з яких, до того ж, реалізує державну волю, санкціоновану владою, що може сформулювати хибне уявлення про справедливість в межах здійснення судочинства.

Вчені в галузі адміністративного права зазначають, що принцип диспозитивності реалізується та проявляється наступним чином: 1) хто хоче здійснити своє право, повинен процесам потурбуватися; 2) особа, якій належить право, може від нього відмовитись; 3) нікого не можна примушувати пред'явити позовну заяву проти своєї волі; 4) адміністративний суд не повинен виходити за межі вимог сторін, за винятками, встановленими законом [9, с. 225]. На думку Н. Александрової та Р. Куйбіди, диспозитивність в адміністративному судочинстві має власні обмеження та

може бути контрольована адміністративним судом, що обумовлено публічним характером адміністративних спорів, підсудних адміністративним судам, який полягає у тому, що результати їх вирішення можуть мати значення не лише для сторін, а для широкого кола осіб [10, с. 159].

З точки зору нормативної визначеності, цікавим є той факт, що в межах положення частини 3 статті 2 КАСУ диспозитивність визначена разом з іншими стандартами адміністративного судочинства, такими як змагальність сторін та офіційне з'ясування всіх обставин у справі, на відміну від ізольованого закріплення даного досліджуваного принципу в межах цивільного та кримінального процесуального законодавства. На рахунок зазначеного, різні учені по-різному трактують місце диспозитивності в системі стандартів адміністративного судочинства. Так, зокрема, Н. Писаренко відзначає, що змагальність і диспозитивність є загальними принципами адміністративного судочинства, а офіційне з'ясування всіх обставин у справі – галузевим або ж спеціальним [11, с. 17]. На думку П. Баранчика, принципи, закріплені у положенні пункту 4 частини 3 статті 2 КАСУ слід відносити до різних груп, при чому принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі слід вважати галузевим, а принципи змагальності й диспозитивності – міжгалузевими, а загальними по відношенню до них слід вважати принципи верховенства права та законності [12, с. 16]. На думку М. Джафарової, принципи змагальності і диспозитивності варто відносити до функціональних, які визначають способи, зміст і форму адміністративно-процесуальної діяльності; а офіційне з'ясування усіх обставин у справі – до організаційних, які регулюють відносини щодо організації адміністративного судочинства і визначають процесуальну діяльність адміністративних судів, уповноважених розглядати і вирішувати адміністративні справи [13, с. 30–31]. Таким чином, кожен запропонований підхід до систематизації стандартів

адміністративного судочинства та визначення місця кожного у даній системі відображає межі їх реалізації у судовому процесі. Проте принцип диспозитивності існує незалежно від організаційних зовнішніх форм, а залежить лише від волі сторін.

Висновки. На наш погляд, специфіка диспозитивності як стандарту адміністративного судочинства полягає у тому, що при нерівному правовому статусі сторін адміністративного спору, де однією з них виступає суб'єкт владних повноважень, процесуальний статус сторін є абсолютизованим у рівності. Принцип диспозитивності є похідним від стандарту рівності, як основи неупередженого, справедливого та законного правосуддя, що робить можливим реалізацію завдання адміністративного судочинства, яке полягає у справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенні судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [1]. Варто також зауважити, що диспозитивність в адміністративному судочинстві виступає у ролі гарантії здійснення справедливого правосуддя, стосується виключно процесуальних прав та обов'язків сторін, до того ж, диспозитивність є нерозривно пов'язаною зі змагальністю сторін, що прирівнює їх процесуальний статус.

Слід також зазначити, що розуміння диспозитивності в адміністративному судочинстві є близьким до тлумачення його змісту в цивільному та кримінальному процесі, що робить диспозитивність міжгалузевим стандартом, проте, саме в адміністративному судочинстві диспозитивність відіграє особливу роль стримуючого фактору для свавілля влади, що сприяє реалізації соціальної функції держави та гарантує утвердження загальнолюдських цінностей.

Вважаємо, що диспозитивність в адміністративному судочинстві слід визнавати правову, санкціоновану державою у визначенні

них межах, можливість реалізації сторонами адміністративного спору своїх прав та свобод, вибір варіанта поведінки, що має наслідком набуття чи припинення ними (сторонами)

суб'єктивних прав та обов'язків, що в кінцевому результаті призводить до можливості самостійно визначати спосіб та порядок захисту порушених прав.

Анотація

Стаття присвячена питанню диспозитивності в межах реалізації адміністративного судочинства. Проаналізовано зміст поняття диспозитивності та основні наукові підходи до його визначення та зроблено висновок про їх плюралізм та відсутність єдності. Особливу увагу присвячено місцю диспозитивності в системі принципів судочинства. Сформовано думку, що диспозитивність в процесуальному праві узагальнено слід розуміти як вибір особою можливості звернення до суду, тобто реалізації свого процесуального статусу або як вибір особою можливості скористатися доказами, які вона вважає необхідними для подання у даній судовій справі, або ж як вибір особою можливої форми процесуальної поведінки та реалізації свого процесуального статусу.

Окремо наведено приклади закріплення диспозитивності в межах цивільного процесуального та кримінального процесуального законодавства, внаслідок чого обґрунтовано відмінність їх закріплення у порівнянні з тим, що міститься в межах Кодексу адміністративного судочинства України, положення якого закріплюють стандарт диспозитивності разом зі стандартами змагальності сторін та офіційного з'ясування обставин у справі, що робить їх нерозривно пов'язаними та залежними, тобто такими, що реалізуються спільно. Обґрунтовано, що особливість реалізації стандарту диспозитивності в межах адміністративного судочинства проявляється перш за все в тому, що сторонами процесу виступають апріорі нерівні суб'єкти, один з яких, до того ж, реалізує державну волю, санкціоновану владу, що може сформулювати хибне уявлення про справедливість в межах здійснення судочинства.

Сформовано висновок, що диспозитивність в адміністративному судочинстві виступає у ролі гарантії здійснення справедливого правосуддя, стосується виключно процесуальних прав та обов'язків сторін. Підкреслено, що розуміння диспозитивності в адміністративному судочинстві є близьким до тлумачення його змісту в цивільному та кримінальному процесі, що робить диспозитивність міжгалузевим стандартом, проте, саме в адміністративному судочинстві диспозитивність відіграє особливу роль стримуючого фактору для свавілля влади, що сприяє реалізації соціальної функції держави та гарантує утвердження загальнолюдських цінностей.

Ключові слова: адміністративне судочинство, стандарти адміністративного судочинства, диспозитивність, адміністративно-правове регулювання, стандарти судочинства.

Yurkov E.O. Dispositiveness of the parties in the case as a standard of administrative jurisdiction

Summary

The article is devoted to the issue of dispositiveness in the implementation of administrative proceedings. The content of the concept of dispositiveness and the main scientific approaches to its definition are analyzed, and a conclusion is drawn about their pluralism and lack of unity. Special attention is paid to the place of dispositivity in the system of judicial principles. An opinion has been formed that dispositiveness in procedural law should generally be understood as a person's choice of the possibility of going to court, i.e. of realizing his procedural status, or as a person's choice of the opportunity to use evidence that he considers necessary for submission in a given court case, or as a person's choice of a possible form procedural behavior and realization of its procedural status.

Separately, examples of establishing dispositiveness in civil procedural and criminal procedural legislation are given, as a result of which the difference in their establishment is substantiated in comparison with what is contained in the Code of Administrative Justice of Ukraine, the provisions of which establish the standard of dispositiveness together with the standards of adversariality of the parties and official clarification of the circumstances in the case, which makes them inextricably linked and dependent, i.e. implemented jointly. It is substantiated that the peculiarity of the implementation of the dispositive standard within the administrative proceedings is manifested primarily in the fact that the parties to the process are a priori unequal subjects, one of whom, moreover, implements the state will, authorized power, which can create a false perception of justice within administration of justice.

The conclusion was drawn that dispositiveness in administrative proceedings acts as a guarantee of fair justice and concerns only the procedural rights and obligations of the parties. It is emphasized that the understanding of dispositiveness in administrative proceedings is close to the interpretation of its content in civil and criminal proceedings, which makes dispositiveness an interdisciplinary standard, however, it is in administrative proceedings that dispositiveness plays a special role as a restraining factor for the arbitrariness of the authorities, which contributes to the realization of the social function of the state and guarantees affirmation of universal values.

Key words: administrative proceedings, standards of administrative proceedings, discretion, administrative and legal regulation, standards of proceedings.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2005, № 35–36, № 37, ст. 446.
2. Гентош Р. Є. Диспозитивність – міжгалузевий принцип процесуального права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 52. Том 1. 2018. С. 13–16.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40–41, 42, ст. 492.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88.
6. Романюк Я. М. Правова природа диспозитивних норм цивільного права України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 138–151.
7. Герасимчук О. В. Структура принципу диспозитивності у кримінальному процесі. *Право України*. 2007. № 3. С. 128–131.
8. Лобойко Л. М. Принцип диспозитивності у кримінальному процесу України: Монографія. Дніпропетровськ, 2004. 216 с.
9. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права: навч. посібник. За заг. ред. Р. О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. Київ: Старий світ, 2006. 435 с.
10. Основи адміністративного судочинства в Україні: навч. посібник / за заг.ред. Н. В. Александрової, Р. О. Куйбіди. Київ : Конус-Ю, 2006. 256 с.
11. Писаренко Н. Б. Концептуальні основи адміністративного судочинства в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 33 с.
12. Баранчик П. О. Принципи адміністративного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2012. 19 с.
13. Джафарова М. В. Адміністративне процесуальне право України: питання теорії : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 45 с.